

І. В. Кукін, кандидат наук
з державного управління, докторант кафедри
прикордонної безпеки факультету підготовки керівних
кадрів Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

КОМПЛЕКСНИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ПРИКОРДОННОМУ СЕКТОРІ

У статті розглянуто нагальні питання протидії інформаційним загрозам у сфері національної безпеки та її прикордонному секторі. Основними елементами механізму публічного управління визначено інституції публічного управління, притаманні їм та нормативно визначені методи й інструменти впливу на об'єкти управління. Також зазначені допоміжні елементи, що забезпечують процеси постійного вдосконалення якості діяльності, соціальної відповідальності державних та інших організацій і підтримання взаємодії з міжнародними партнерами.

Акцентовано увагу, що мінімізація ризиків інформаційної вразливості особистості потребує розширення її уявлень про: концептуальні засади та необхідність конституційного поділу державної влади, запровадження механізмів стримувань та противаг з метою недопущення узурпації влади; зміст механізмів публічного управління в демократичному правовому громадському суспільстві; базові підходи щодо неупередженої оцінки результатів діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, ролі громадських інституцій та окремих громадян щодо зміцнення національної і прикордонної безпеки; основні національні та міжнародні норми права; основні права громадянина та людини; відмінності правової поведінки особистості в суспільстві; незворотність відповідальності за протиправну діяльність; основні підходи щодо оцінки джерел повідомлень та інформації; політичну культуру; причини, негативні наслідки, способи подолання шкідливих для здоров'я особистості звичок.

Зазначено, що відмінність механізмів публічного управління від механізмів державного управління полягає в залученні для виконання функцій держави як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян. Визначено, що основу комплексного механізму публічного управління інформаційною безпекою особистості у сфері національної безпеки та її прикордонному секторі становлять національні механізми публічного управління. Вони мають бути гармонізовані з міжнародними механізмами взаємодії та співпраці, механізмами поширення кращих практик публічного управління.

Наведено авторське визначення механізму публічного управління інформаційною безпекою особистості у сфері національної безпеки та її прикордонному секторі. Зазначено, що він являє собою спільну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, які із залученням та сприянням громадських організацій, окремих осіб, притаманними їм нормативно визначеними методами та інструментами забезпечують адекватне реалізації сприйняття в суспільстві соціально значимої інформації з метою захисту конституційного ладу (включаючи механізми стримувань і противаг), суверенітету, територіальної цілісності держави, національних цінностей, дотримання законності, правопорядку, створення умов для всебічного і гармонійного розвитку людини. Його відмінність полягає у спрямуванні зусиль держави щодо створення для кожної особистості реальної можливості самостійно та адекватно орієнтуватися в інформаційних потоках від різних за ступенем достовірності джерел.

Ключові слова: механізми публічного управління, інформаційна безпека, інформаційна безпека особистості, національна безпека, прикордонна безпека.

I. V. Kukin. Complex mechanism of the individual information security public management in the field of national security and its border sector

The article considers urgent issues of counteracting information threats in the field of national security and its border sector. The main elements of the public administration mechanism are the public administration institutions, their inherent and normatively defined methods and tools of influence on the management objects. Also mentioned are the supporting elements that ensure the processes of continuous improvement of the quality of activities, social responsibility of state and other organizations and maintaining cooperation with international partners.

Emphasis is placed on minimizing the risks of the individual information vulnerability requires expanding its understanding of: the conceptual framework and the need for a constitutional separation of powers, the introduction of checks and balances to prevent usurpation of power; the content of public administration mechanisms in a democratic legal civil society; basic approaches to impartial assessment of the performance of public authorities, local governments, the role of public institutions and individuals in strengthening national and border security; basic national and international law; basic rights of a citizen and a person; differences in the legal behavior of the individual in society; irreversibility of liability for illegal activities; basic approaches to evaluating sources of messages and information; political culture; causes, negative consequences, ways to overcome bad habits.

It is noted that the difference between the public administration mechanisms from the public administration mechanisms is to involve both public authorities and local governments, public organizations and individual citizens to perform the functions of the state. It is determined that the basis of the complex mechanism of public management of the individual information security in the field of national security and its border sector are national mechanisms of public administration. They should be harmonized with international mechanisms of interaction and cooperation, mechanisms of the best public administration practices dissemination.

It was determined the author's definition of the mechanism of public management of the individual information security in the field of national security and its border sector. It is noted that it is a joint activity of public authorities, local governments, which with the involvement and assistance of public organizations, individuals, their inherent normatively defined methods and tools provide adequate reality of socially significant information perception in society to protect the constitutional order (including mechanisms checks and balances), sovereignty, territorial integrity of the state, national values, observance of law and order, creation of conditions for comprehensive and harmonious development of the person. Its difference lies in the direction of the state's efforts to create for each individual a real opportunity to independently and adequately navigate the information flows from different degrees of sources reliability.

Key words: public administration mechanisms, informational security, information security of the individual, national security, border security.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних інформаційних технологій суттєво обмежує можливості держави завчасно блокувати джерела деструктивної інформації та стримувати швидкість поширення ворожої пропаганди. Аналіз новин, що публікувалися восени 2020 року офіційними засобами масової інформації Республіки Вірменія з приводу відстоювання Азербайджанською Республікою своєї територіальної цілісності, показує важливість мінімізації ризиків інформаційної вразливості особистості в демократичному суспільстві. Перебіг військового конфлікту на території Нагорного Карабаху також виявляє поширення недостовірної інформації як на громадян кожної з конфліктуючих сторін, так і на міжнародну спільноту.

Негативні наслідки для сталого розвитку держави також можуть виникати внаслідок поширення деструктивної інформації під час політичної боротьби всередині її суспільства. Прикладами цього можуть бути події, що відбулись у 2020 році наприкінці виборів у США та Республіки Білорусь.

У Доктрині інформаційної безпеки України визначено необхідність посилення протидії технологіям гібридної війни Російської Федерації задля захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України, запобігання шкідливому впливу ворожої ідеології на свідомість громадян [1]. Одним зі шляхів вирішення цього завдання може бути розвиток теорії та практики використання органами державної влади механізмів публічного управління забезпеченням інформаційної безпеки особистості у сфері національної безпеки та в її прикордонному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти щодо визначення структури та особливості функціонування механізмів публічного управління досліджували: В.Б. Авер'янов, В.І. Абрамов, Л.В. Авраменко, Л.М. Акімова, О.Ю. Амосов, М.М. Білинська, В.П. Горбулін, В.М. Дівнич, А.І. Каптерев, Ю.В. Ковбасюк, О.Б. Коротич, В.С. Куйбіда, В.І. Малімон, С.П. Мосов, Н.Р. Нижник, Г.С. Одінцева, Г.С. Панченко, О.В. Петришин, О.М. Петроє, Ю.П. Сурмін, В.П. Трощинський, М.В. Цвік, В.А. Шатіло, Г.В. Щокін та інші. Разом із тим проблематика створення комплексної системи публічного управління інформаційною безпекою особистості у сфері національної безпеки та її прикордонному секторі залишається недостатньо розробленою.

Мета статті – визначення комплексного механізму публічного управління інформаційною безпекою особистості у сфері національної безпеки та в її прикордонному секторі.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок між керуючою (суб'єкти управління) та керованою (об'єкти управління) системами здійснюється з використанням процесів обміну між ними інформацією [2, с. 361]. Особливість соціального управління також полягає в цілеспрямованому впливі на свідомість та волю людини з метою найбільш ефективного досягнення визначеної цілі [3, с. 30]. Якщо в традиційному суспільстві інформація переважно поширюється з позицій цінностей еліти (зверху до низу), то в інформаційному суспільстві – з будь-якої точки соціальної структури (у всіх напрямках) [4, с. 102].

Погоджуємось із думкою, що соціальна система складається з: механізмів управління її функціонуванням і розвитком; певної структури; об'єктів; функцій; кадрів; процесів управління. Механізм соціального управління являє собою сукупність методів, прийомів, форм управлінської діяльності, що використовуються для забезпечення ефективного розвитку суспільства [2, с. 373].

У термінологічному словнику з публічного управління Г.С. Панченко визначає механізми публічного управління як поєднання двох складників: сукупності засобів, методів та важелів держави, спрямованих на досягнення пріоритетних цілей; узгоджені та скоординовані дії суб'єктів у взаємодії з об'єктами публічного управління [5, с. 87]. Механізм публічного управління системою забезпечення національної безпеки, на думку В.І. Абрамова, включає: визначену структуру; сукупність правових норм; методів; засобів; інструментів для здійснення комплексного управлінського впливу [5, с. 86].

Конституційний механізм, як зазначає В.А. Шатіло, складається з нормативно визначених, організаційно та функціонально закріплених публічних та легальних інститутів, які з використанням наявних ресурсів

реалізують функції держави [6, с. 91]. В.І. Малімон та В.М. Дівнич акцентують увагу на важливості механізму державної підтримки, який використовується для спонукання пасивної або активної участі осіб у реалізації функцій держави [7, с. 132].

В «Енциклопедичному словнику з державного управління» механізм забезпечення національної безпеки розглядається як поєднання нормативно регламентованої діяльності державних та недержавних інституцій задля захисту і реалізації національних інтересів держави [8, с. 419]. Його функціонування потребує: виконання органами державної влади нормативно регламентованих заходів; поєднання політичних, правових, організаційних, аналітичних, інформаційних і фінансових заходів; мотивації цілеспрямованої діяльності інституцій громадянського суспільства й окремих громадян [9, с. 15].

Також існують інші підходи щодо визначення змісту механізму публічного управління, зокрема: спосіб розв'язання суперечностей; послідовна реалізація дій шляхом застосування форм і методів управління [8, с. 421]; сукупність елементів організаційної структури та динаміка їх функціонування; система органів виконавчої влади та сукупність правових норм; практичні заходи, важелі, стимули, з використанням яких органи державної влади впливають на суспільні відносини; штучно створена система засобів впливу і взаємодії суб'єктів та об'єктів управління; сукупність взаємопов'язаних методів управління, якими держава впливає на життєдіяльність громадян [10, с. 80].

У роботах Н.Р. Нижник та С.П. Мосова державна влада ототожнюється з механізмом «координації та узгодження різних соціально-політичних інтересів і надання політичній волі, що відображає компроміс цих інтересів, загальнообов'язкового юридичного характеру» [11, с. 41]. Важливими напрямками державного будівництва вони вважають удосконалення: інституційного механізму влади; зміну механізму представництва соціальних інтересів, що впливають на прийняття управлінських рішень [11, с. 41]. Г.С. Одінцева також розглядає механізм публічного управління як спосіб розв'язання суперечностей у суспільстві шляхом послідовної реалізації органом управління визначених дій [12, с. 53]. На думку В.Б. Авер'янова, невід'ємними елементами державних механізмів є: система органів виконавчої влади; правові норми, завдяки яким визначається організаційна структура державних інституцій, засади їх функціонування і розвитку [3, с. 48].

Окремі дослідники до механізмів публічного адміністрування додатково включають інструменти впливу на об'єкти управління [5, с. 87]. Кожний конкретний механізм публічного управління реалізується використанням органами державної влади сукупності взаємно узгоджених методів управління [13, с. 168]. У низці робіт акцентується увага на первісності механізмів держави та вторинності утворення сукупності державних інституцій, які виконують завдання і функції держави [14, с. 124].

У тоталітарних державах функціонування механізмів публічного управління підпорядковується єдиній та обов'язковій ідеології. Наприклад, опрацьована в останні роки існування СРСР концепція «Мертва вода» (на початку 2000-х років була програмою однієї з російських політичних партій) передбачала розподіл державної влади за п'ятьма гілками: концептуальною (основне завдання – розпізнавання загроз для суспільства, формування концепції розвитку, головних орієнтирів та цілей діяльності держави); ідеологічною (перетворення концепції розвитку держави в доступну для сприйняття пересічними громадянами форму); виконавчою (реалізація концепції розвитку на підставі традицій (у тексті документу зазначені першими – *примітка автора*) та законодавства); законодавчою (забезпечення реалізації концепції необхідними законами та нормами права); слідчо-судовою (підтримання законності в життєдіяльності суспільства) [15]. Порядок призначення на політичні посади в органі концептуальної влади в зазначеній роботі не визначено. Ймовірно, їх мала узурпувати існуюча на той час партійна еліта.

Марксистська ідеологія також вважалась її послідовниками єдиною, достовірною, справедливо підпорядкованою інтересам класів, які мають виключне право управління державою [16, с. 37]. Майже така сама ситуація має місце в сучасній Росії. Так, в основу діяльності державних інституцій покладена ідеологія «руського миру», плюралізм політичних ідей та думок монополізований партією «Єдина Росія», засоби масової інформації намагаються маніпулювати відомостями в угоду єдиній пануючій державній ідеології; органи виконавчої влади реалізують ідеологічні настанови на шкоду економічних, політичних, соціальних інтересів громадян; здійснюється вибіркоче й ідеологічно забарвлене судочинство в угоду єдиній ідеології, порушуються норми міжнародного права, права і свободи осіб.

Слід зазначити, що об'єктами впливу деструктивної інформації можуть бути як персонал державних органів, так і пересічні особи. Це потребує залучення до процесів забезпечення інформаційної безпеки особистості всіх органів виконавчої, законодавчої, судової влади у взаємодії з інституціями громадянського суспільства та окремими особами.

З урахуванням викладеного комплексний механізм публічного управління інформаційною безпекою особистості має включати: нормативно визначених суб'єктів публічного управління; об'єкти управління (члени суспільства, інформаційні ресурси); нормативно регламентовані методи та інструменти впливу на об'єкти публічного управління, що показано на рис. 1. На відміну від процесів забезпечення інформаційної безпеки держави, він спрямовується на створення реальної можливості для самостійної та адекватної орієнтації особистості в інформаційних потоках джерел, що надають як достовірну, так і свідомо спотворену інформацію.

Рис. 1. Комплексний механізм публічного управління забезпеченням інформаційної безпеки особистості у сфері національної безпеки та в її прикордонному секторі

Його основу (див. рис. 1) становлять механізми публічного управління, зокрема, конституційний, правовий, соціально-політичний, соціально-психологічний, економічний, інформаційно-аналітичний механізми та механізм двобічного симетричного діалогу органів державної влади і місцевого самоврядування із суспільством.

Кожен із них включає сукупність нормативно визначених інституцій публічного управління (суб'єкти управління), які використовують нормативно регламентовані та притаманні ним методи публічного управління, інструменти впливу на свідомість та діяльність членів суспільства, а також управління інформаційними ресурсами в інтересах забезпечення інформаційної безпеки особистості (об'єкти управління).

Особливістю діяльності органів державної влади в прикордонному секторі національної безпеки є необхідність узгодження з іншими державами та доведення до своїх громадян: порядку та правил пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів і вантажів; проведення заходів протидії організованій злочинності; здійснення прийому і передачі затриманих осіб; обміну правоохоронною інформацією; порядку отримання від держави правового захисту під час перебування особи за кордоном тощо. Важливим фактором інформаційної безпеки особистості є її обізнаність та розуміння важливості виконання норм чинного законодавства і міжнародних норм права. Саме свідоме дотримання правової поведінки підвищує ефективність захисту прав конкретної особистості як на території власної держави, так і за її межами.

Виконання зазначених заходів поряд із блокуванням деструктивних джерел та протидії поширенню недостовірної інформації має забезпечити розширення уявлень громадян про соціально значущу інформацію. До її складу доцільно включати: концептуальні засади та необхідність конституційного поділу державної влади, запровадження державних механізмів стримувань та противаг з метою недопущення узурпації влади; зміст механізмів публічного управління в демократичному правовому громадському суспільстві; базові підходи щодо неупередженої оцінки результатів діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, ролі громадських інституцій та окремих громадян щодо зміцнення національної і прикордонної безпеки; основні національні та міжнародні норми права; основні права громадянина та людини; відмінності правової поведінки особистості в суспільстві; незворотність відповідальності за протиправну діяльність; основні підходи щодо оцінки джерел повідомлень та інформації; сучасні уявлення про політичну культуру; інформацію про причини, негативні наслідки, способи подолання шкідливих для здоров'я особистості звичок.

Для оцінки ефективності та результативності публічного управління необхідно використовувати індикатори та вимірювати показники стану інформаційної безпеки особистості з метою корегування існуючих та прийняття нових управлінських рішень. Найбільш ефективний зворотній вплив на діяльність суб'єктів управління може

бути досягнутий з використанням рекомендацій міжнародних стандартів ISO серії 9000 щодо постійного вдосконалення якості діяльності та ISO 26000 з питань соціальної відповідальності організацій.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, відмінністю механізмів публічного управління від механізмів державного управління є залучення для виконання функцій держави як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян. Основу комплексного механізму публічного управління інформаційною безпекою особистості у сфері національної безпеки та її прикордонному секторі становлять національні механізми публічного управління, які мають бути гармонізовані з міжнародними та міждержавними механізмами взаємодії, співпраці та механізмами поширення кращих практик публічного управління.

Механізм публічного управління інформаційною безпекою особистості у сфері національної безпеки та в її прикордонному секторі являє собою спільну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, які із залученням та сприянням громадських організацій, окремих осіб, притаманними їм нормативно регламентованими методами та інструментами забезпечують адекватне реальності сприйняття людиною соціально значимої інформації з метою захисту конституційного ладу (включаючи механізми стримувань і противаг), суверенітету, територіальної цілісності держави, національних цінностей, дотримання законності, правопорядку, створення умов для всебічного і гармонійного розвитку людини, подолання шкідливих для людини звичок. Його відмінністю можна вважати спрямування на створення для кожної особистості реальної можливості самостійної та адекватної орієнтації в інформаційних потоках від різних за ступенем достовірності джерел.

Напрямом подальших досліджень може бути визначення інструментів, індикаторів, показників забезпечення інформаційної безпеки особистості у сфері національної безпеки та її прикордонному секторі.

Список використаних джерел:

1. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>
2. Щекин Г.В. Социальная теория и кадровая политика : монография. Киев : МАУП, 2000. 576 с.
3. Авер'янов В.Б. Державне управління : теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
4. Каптерев А.И. Информатизация социокультурного пространства. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2004. 512 с.
5. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В.С. Куйбіда та ін. ; за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
6. Шатіло В.А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади : співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід) : монографія. Київ : Юридична думка, 2017. 364 с.
7. Малімон В.І., Дівнич В.М. Співвідношення механізмів державного управління й механізмів державної підтримки. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (2). С. 127–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5.2%282%29__24
8. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
9. Механізми реформування і реалізації державної політики протидії злочинності у сфері національної безпеки України : наук.-практ. посіб. / за ред. В.П. Горбуліна. Київ : Євроатлантикінформ, 2006. 268 с.
10. Акімова Л.М. Механізм державного управління забезпеченням економічної безпеки в Україні : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 323 с.
11. Нижник Н.Р., Мосов С.П. Теоретичні аспекти державного управління : монографія. Чернівці : Технодрук, 2011. 248 с.
12. Теорія та історія державного управління : навч. посіб. / за ред. Г.С. Одінцової, О.Ю. Амосова. Київ : Професіонал, 2008. 285 с.
13. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід : монографія / за заг. ред. С. Чернова та ін. Запоріжжя : ЗДІА, 2016. 606 с.
14. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
15. Мертвая вода. От «социологии» к жизнеречению. Часть I. Историко-философский очерк. URL : http://web.archive.org/web/20100209040514/http://dotu.ru/files/20040622-M_voda_tom-1.zip
16. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія. Київ : МП Леся, 2012. 400 с.

References:

1. Pro Doktrinu informaziinoi bezpeky Ukrainy [About the Doctrine of information security of Ukraine]. Decree of the President of Ukraine from 25.02.2017 № 47/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>. [in Ukrainian].
2. Shchekin H. V. (2000). Sotsyalnaia teoriia i kadrovaia politika [Social theory and personnel policy], monohrafiya, press MAUP, Kyiv. 576 p. [in Ukrainian].

3. Averianov V.B. (1998). Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka [Public administration: theory and practice], press Yurinkom Inter, Kyiv. 432 p. [in Ukrainian].
4. Kapterev A. Y. (2004). Ynformatyzatsiia sotsyokulturnogo prostranstva [Informatization of social cultural space], press FAIR-PRESS, Moscow. 512 p. [in Russian].
5. Publichne upravlinnia: terminolohichni slovnyk [Public administration: terminology] / uklad. V. S. Kuibida, M. M. Bilynska, O. M. Petroie ta in. ; za zah. red. V. S. Kuibidy, M. M. Bilynskoi, O. M. Petroie, dictionary, press NADU, Kyiv. 2018. 224 p. [in Ukrainian].
6. Shatilo V. A. (2017). Teoretychni problemy konstytutsiinoho mekhanizmu derzhavnoi vlady: spivvidnoshennia orhanizatsiinykh struktur ta funktsii (vitchizniani i svitivyi dosvid) [Theoretical problems of the constitutional mechanism of state power: the ratio of organizational structures and functions (domestic and world experience)], monohrafiya, press Yurydychna dumka, Kyiv. 364 p. [in Ukrainian].
7. Malimon V. I., Divnych V. M. (2015). Spivvidnoshennia mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia i mekhanizmiv derzhavnoi pidtrymky [Correlation between public administration mechanisms and state support mechanisms], journal Pravo i suspilstvo [Law and society]. vol. 5.2(2). pp. 127–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5.2%282%29__24. [in Ukrainian].
8. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration] / za red. Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina, dictionary, press NADU, Kyiv. 2010. 820 p. [in Ukrainian].
9. Mekhanizmy reformuvannia i realizatsii derzhavnoi polityky protydii zlochynnosti u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Mechanisms for reforming and implementing the state policy to combat crime in the field of national security of Ukraine] / za red. V. P. Horbulina, tutorial, press Yevroatlanykinform, Kyiv. 2006. 268 p. [in Ukrainian].
10. Akimova L. M. (2018). Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam ekonomichnoi bezpeky v Ukraini [Mechanism of state management of economic security in Ukraine], monohrafiya, press Zentr uchbovoi literatury, Kyiv. 323 p. [in Ukrainian].
11. Nyzhnyk N. R., Mosov S. P. (2011). Teoretychni aspekty derzhavnoho upravlinnia [Theoretical aspects of public administration], monohrafiya, press Технодрук, Chernivtsi. 248 p. [in Ukrainian].
12. Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia [Theory and history of public administration] / za red. H. S. Odintsovoi, O. Yu. Amosova, tutorial, press Profesional, Kyiv. 2008. 285 p. [in Ukrainian].
13. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid [Public administration in the information society: domestic and foreign experience] / za zah. red. S. Chernova, V. Voronovoi, V. Bankha, O. Sosnina, P. Zhukauskasa, Y. Vvainkhardt, R. Andriukaitene, monohrafiya, press ZDIA, Zaporizhzhia. 2016. 606 p. [in Ukrainian].
14. Tsvik M. V., Petryshyn O. V., Avramenko L. V. (2009). Zahalna teoriz derzhavy i prava [General theory of state and law] / za red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna, tutorial, press Pravo, Kharkiv. 584 p. [in Ukrainian].
15. Mertvaia voda. Ot “sotsiologii” k zhiznerecheniiu. Chast I. Istoriko-filosofriy ocherk [Dead water. From “sociology” to life-speech. Part I. Historical and philosophical essay]. URL : http://web.archive.org/web/20100209040514/http://dotu.ru/files/20040622-M_voda_tom-1.zip. [in Russian].
16. Nediukha M. P. (2012). Pravova ideolohiia ukrainskoho suspilstva [Legal ideology of Ukrainian society], monohrafiya, press MP Lesia, Kyiv. 400 p. [in Ukrainian].